

Archeologie in West-Friesland 18

Gemeente Medemblik

Het Mariaconvent in Medemblik

Vondsten van een laat-middeleeuws klooster
onder het Martinusgesticht aan het Bagijnhof

In de zomer van 2014 zijn op de locatie van het gesloopte Martinusgesticht aan het Bagijnhof in Medemblik resten gevonden die afkomstig zijn van het laat-middeleeuwse Mariaconvent. Medemblik kende vanaf omstreeks 1400 tot 1572 twee vrouwenkloosters, even ten zuiden van de Bonifaciuskerk. In 1572 kwam een einde aan het openbare katholieke geloof ten gevolge van de inname van de stad door de geuzen. Medemblik kwam in handen van de aanhangers van Willem van Oranje en dat betekende dat alleen nog de Gereformeerde Kerk was toegestaan. Priesters en zusters ontvluchtten de stad en de kerken en kapellen werden ontdaan van katholieke symbolen. Tegenwoordig resteert daardoor van het katholieke leven van vóór 1572 vrijwel niets meer: geen enkel altaarstuk, heiligenbeeld of gebedenboek is uit deze stad overgeleverd. De vondsten aan het Bagijnhof geven ons een kijk op het verdwenen middeleeuwse religieuze leven.

De funderingen van een van de huizen op de hoek van het Bagijnhof en de Torenstraat worden blootgelegd, juni 2014.

Margaretha van Kleef

Ergens in de avond van 21 juli 1398 ontvingen enkele vrome vrouwen die bij elkaar in een huis in Medemblik woonden graaf Albrecht van Beieren en zijn tweede vrouw Margaretha van Kleef. De graaf verbleef op dat moment in het kasteel van Medemblik, beter bekend als Kasteel Radboud, dat hij als uitvalsbasis in de grote oorlogscampagne tegen Friesland gebruikte. Albrecht was in 1394 met de bijna 40 jaar jongere Margaretha getrouwd. Zij was zeer gelovig en begaan met de armen. Op 18 juli schonk zij bijvoorbeeld een arme vrouw voor de brug van het kasteel een geldbedrag van 20 groot (1 gulden). Deze uitgave werd netjes vastgelegd in de grafelijke boekhouding. De graaf en gravin bezochten samen het zusterhuis in Medemblik, hebben daar ongetwijfeld met de zusters gebeden en schonken hen 10 Dordrechtse guldens. De volgende dag gingen zij naar de Bonifaciuskerk om daar de mis bij te wonen. Op 28 mei 1399 vereerde Margaretha de zusters opnieuw met een bezoek en schonk aan hen 17 gulden. Waarschijnlijk is dit de laatste maal dat zij dit huis heeft bezocht. Margaretha overleed in 1411 en kreeg een praalgraf in de Kloosterkerk in Den Haag.

De bezoeken die Margaretha aan de vrouwengemeenschap in Medemblik aflegde, waren geen vanzelfsprekendheid. Deze religieuze huizen beston-

Luchtfoto van Medemblik uit 1916 met links de Bonifaciuskerk, rechts daarvan het weeshuis (voormalig kloostergebouw) en geheel rechts het Bagijnhof met het Martinusgesticht. We kijken uit over huizen die staan op voormalige kloostergrond.

Het gebedenboek van Margaretha van Kleef, gemaakt in Holland omstreeks 1395-1400. De miniatuur op de linker pagina beeldt een vrouw uit biddend voor Maria met Kind.

Waarschijnlijk stelt deze vrouw Margaretha zelf voor. Mogelijk had ze dit boek bij zich toen zij in 1398 het Mariaconvent bezocht.

In Deventer is de kapel van Geert Groote en de Broeders van het Gemene Leven modern gereconstrueerd.

den nog maar kort en kerkrechtelijk was hun status nog erg onduidelijk. De vrouwen leefden bij elkaar als in een klooster, maar volgden geen kerkelijk erkende kloosterregel en legden niet de drie kloostergeloftes (armoede, kuisheid en gehoorzaamheid) af. Dit bracht de verdenking van ketterij met zich mee. De dreiging van de inquisitie was rond 1398 groot. Albrecht van Beieren wierp zich zeer duidelijk op als voorvechter van de nieuwe religieuze beweging, waartoe de gemeenschap in Medemblik behoorde. In 1395 had hij dit huis aan de zuidzijde van de kerk in een officiële oorkonde onder zijn bescherming genomen. Dat hield in dat iedereen die iets tegen deze vrouwen misdeed, kon rekenen op gerechtelijke vervolging van de graaf. In 1396 en 1397 stelde hij soortgelijke stukken op voor de gemeenschappen in Hoorn en Enkhuizen.

Paulus Albertsz van Medemblik

Deze nieuwe gemeenschappen worden gerekend tot een religieuze beweging van de Moderne Devotie. Binnen de huidige landsgrenzen bestonden tot in de 14de eeuw maar weinig kloosters. Deze werden bevolkt door personen uit de adel of het patriciaat, aangezien kennis van de Latijnse taal en schenking van een geldbedrag bij intrede in het klooster noodzakelijk waren. De oorspronkelijke kloosteridealen, vooral op het vlak van de armoede, werden in veel gevallen verwaarloosd. Dit leidde tot een breed gevoeld her-

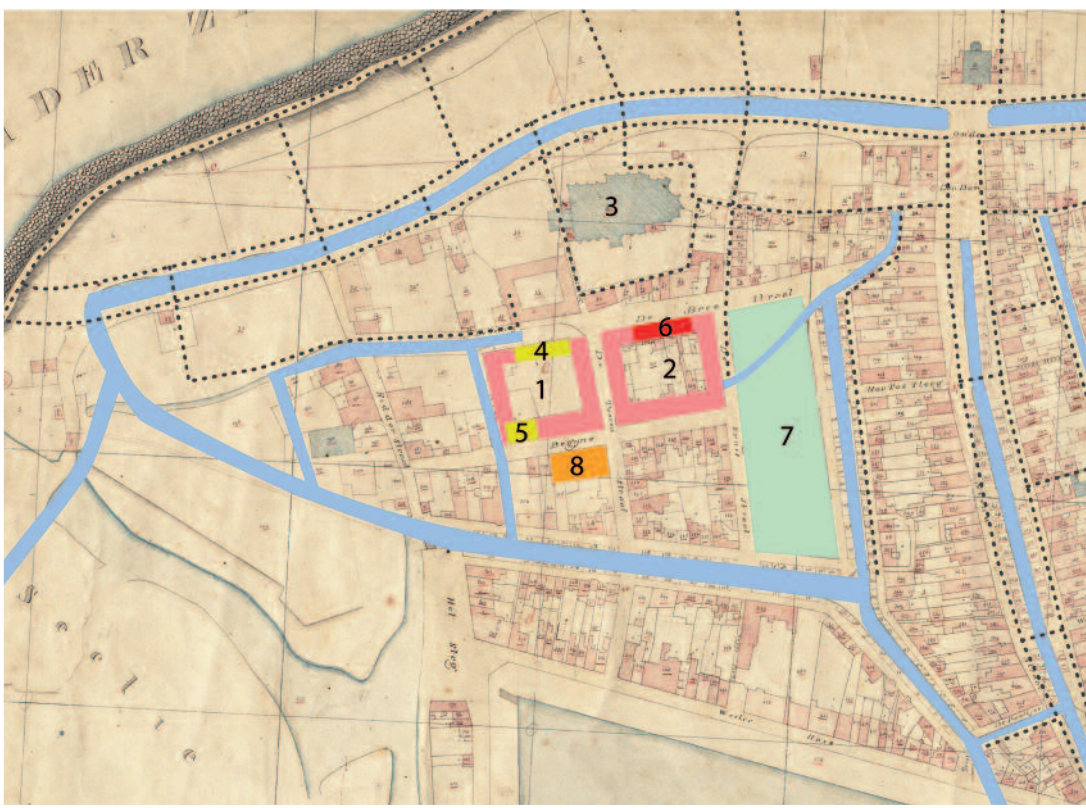
vormingsbesef in Europa. De Moderne Devotie is de Nederlandse hervormingsbeweging en begon in Deventer. Geert Groote (1340-1384) stichtte in die stad in zijn ouderlijk huis een zusterhuis. Samen met Florens Radewijns, een van zijn vroege volgelingen, richtte hij in 1380 bovendien een broederhuis op: het Heer Florenshuis. Hier verbleef Geert Groote de laatste jaren van zijn leven. Centraal in zijn gedachtegoed stonden nederigheid en soberheid. Hij maakte religieuze geschriften toegankelijk voor een breed publiek en zorgde voor een vertaling van het Latijnse getijdengebed in de volkstaal. Hierdoor stelde hij personen van lage komaf in staat een religieus leven te leiden.

In het Deventer broederhuis verbleven de eerste jaren diverse priesters die een centrale rol bij de nieuwe kloosterbeweging zouden gaan spelen. Waarschijnlijk verbleef ook priester Paulus Albertsz van Medemblik enige tijd in dit huis. Zeker is dat hij bij de vroege moderne-devoten behoorde. Hij had contact met Geert Groote, wat blijkt uit een brief uit 1382. De bekende monnik en schrijver Thomas a Kempis (ca. 1380-1471) vertelt in een van zijn geschriften dat in die tijd priesters in Holland uitblonden in het bekeren van de mensen en het stichten van religieuze huizen. Enkele van hen hadden met Geert Groote in het Florenshuis gewoond. Thomas noemt vervolgens Gijsbert Dou, de grote kloosterstichter

Stadsplattegrond van Jacob van Deventer omstreeks 1560. De grote kerk in het midden is de Bonifaciuskerk. Daar onder is een van beide kloosterkapellen te zien.

Reconstructie van de situatie omstreeks 1572 met als ondergrond de oudste kadastrale kaart uit 1825. In blauw de waterlopen en in zwarte stippellijn de wegen zoals die zijn te zien op de kaart van Van Deventer. Op de kaart is de mogelijke ligging van de kloosters aangegeven. 1 Mariaconvent (reconstructie), 2 Catharinaconvent (reconstructie), 3 Bonifaciuskerk, 4 Weeshuis (1575), 5 Gasthuis (1580), 6 Kapel (reconstructie), 7 Bagijnhof, 8 Locatie opgraving.

van Amsterdam, en Paulus. Speciaal vermeldt hij over deze Paulus dat hij geheel aan God toegewijd en recht-schapen was.

Paulus Albertsz van Medemblik kun-nen we beschouwen als de grondleg-ger van de nieuwe religieuze bewe-ging in West-Friesland. Hij was in Hoorn in 1385 betrokken bij de stich-ting van zowel een broederhuis als een zusterhuis. Bij beide instellingen was hij vervolgens een van de bestuur-ders. Mogelijk kwam in datzelfde jaar tevens een zusterhuis in Enkhuizen van de grond en er zijn aanwijzingen dat hij ook bij die stichting betrokken

was. Enkele jaren later was Paulus een van de stichters van klooster Nieuw-licht in Westerblokker, dat zou uit-groeien tot een groot en vooraan-staand klooster in Holland.

Helaas kennen we de toedracht van de oprichting van het religieuze huis in Medemblik niet. We kunnen echter gerust aannemen dat ook dit door toedoen van Paulus Albertsz tot stand is gekomen. Dat valt af te leiden uit het gegeven dat hij in 1400 bestuur-der van de zusters in Hoorn en Me-demblik wordt genoemd. Hij was dus nauw betrokken bij het zusterhuis in Medemblik en het ligt voor de hand

te veronderstellen dat hij als biechtva-der aan deze gemeenschap was ver-bonden. De biechtvader was een pries-ter die de leiding over een vrouwen-klooster had. Aannemelijk is ook dat hij aanwezig was bij het bezoek van de graaf van Holland aan dit huis in 1398.

Moderne Devotie

Bij de vroege stichtingen moeten we ons zeker geen klassieke kloosters voorstellen. Een zusterhuis rond 1400 was niet meer dan een gewoon woon-huis, waarin de zusters samen woon-

Aardewerk uit een van de afvalkuilen: borden, bakpannen, pispotten, eetkommen, een zalfpot en een bloempot. De voorwerpen zijn omstreeks 1550 weggegooid. In deze kuil is veel snoeiafval van de groenten- en kruidentuin gevonden.

den en een gemeenschappelijk religieus leven leidden. Een priester gaf leiding aan de gemeenschap. Een kamer in het huis was ingericht als gebedsruimte en hierin stond soms een zogenoemd draagbaar altaar, dat was ingezegend.

Hoewel graaf Albrecht van Beieren en zijn vrouw Margaretha van Kleef zich als beschermers van de nieuwe gemeenschappen opwierpen, was de toekomst erg onzeker. Rond Pasen 1399 kwamen enkele vooraanstaande moderne-devoten in Amersfoort bijeen, onder wie Paulus Albertsz. Zij besloten dat de gemeenschappen waaraan zij leiding gaven de derde regel van Franciscus zouden aannemen. Deze regel was opgesteld om leken in staat te stellen een religieus leven vorm te geven en was geen kloosterregel. De aanname van de regel gaf de gemeenschappen een plaats binnen de kerkelijke structuur. Niet lang daarna verenigden de gemeenschappen zich in een kapittel: het Kapittel van Utrecht. Dit stelde statuten op, vaardigde allerlei besluiten uit en regelde de inspecties. Het succes was groot: in totaal hebben ongeveer 130 religieuze gemeenschappen deel uitgemaakt van dit kapittel.

De derde regel van Franciscus bood veel vrijheid om het leven naar eigen inzicht vorm te geven. In plaats van het volledige Latijnse koorgebed, baden de zusters verkorte Nederlandstalige getijdengebeden. Hierdoor bleef er veel tijd over om aan andere werk-

Een bord van majolica, Ø 27,5 cm. Het bord is gemaakt in de Noordelijke Nederlanden tussen circa 1550 en 1572 en is beschilderd met de tekst CHRISTUS.

Tekeningen van damastbloem, akelei en madeliefjes, afkomstig uit de Libri Picturati uit circa 1550-1600. Uit de tekeningen blijkt dat in de 16de eeuw verschillende gekweekte varianten van deze bloemen bestonden.

Kruidentuin op het binnenhof van het kruisbroedersklooster Ter Apel in de provincie Groningen.

zaamheden te besteden. De zusters moesten inkomsten genereren om in hun levensonderhoud te voorzien. Geleidelijk groeide de beweging uit tot een echte kloosterorganisatie. De drie monastieke geloften werden verplicht gesteld, de gemeenschappen kregen toestemming tot oprichting van eigen kapellen en de huizen groeiden uit tot grote gebouwencomplexen. Net als bij een echt klooster waren er bijvoorbeeld een eetzaal (refter), een keuken, een slaapzaal, werkruimtes, een ziekenzaal en vaak ook een eigen brouwerij en kruidentuin.

Twee kloosters

Het zusterhuis dat in Medemblik al vóór 1395 bestond, nam na oprichting van het kapittel in 1399 direct de derde regel van Franciscus aan. Ergens begin 15de eeuw blijkt een tweede gemeenschap in Medemblik tot stand te zijn gekomen. In de historische bronnen wordt de ene het Mariaconvent of Grote Convent genoemd, en de andere het Catharinaconvent of Kleine Convent. Gezamenlijk huisvestten deze conventen begin 16de eeuw ongeveer 100 zusters. Ze verwierven zowel in als buiten Medemblik veel grond.

Tot voor kort was nog veel onduidelijk over de locatie van beide kloosters. Op de oudste stadsplattegrond uit circa 1560 staat slechts één kapel getekend, herkenbaar aan het blauwe dak met dakruiter (torentje) even ten zuiden van de Bonifaciuskerk. Deze staat weergegeven ongeveer waar nu de Breestraat is, tussen de Torenstraat en Kruisstraat. Het ontbreken van een tweede kapel hangt waarschijnlijk samen met het feit dat de kaart is getekend niet lang na de grote stadsbrand van 1555. Uit de kronieken is bekend dat een klooster - zonder dat de naam staat genoemd - hierdoor is getroffen. Waarschijnlijk is de kapel hierna herbouwd en het is mogelijk dat het grote weeshuisgebouw op de hoek van de Muntstraat en Torenstraat van oorsprong de tweede kloosterkapel is geweest. Op basis van de summiere gegevens is globaal de ligging van beide kloosters te reconstrueren. Hieruit blijkt dat de opgraving heeft plaatsgevonden op een terrein ten zuiden van het Mariaconvent.

Wolkam van geel koper met een gravure van St. Barbara. De kam toont aan dat de zusters actief waren in de lakennijverheid.

Afvalkuilen

Bij de opgraving zijn veel afvalkuilen van het klooster aangetroffen. Naast afgedankte voorwerpen bevatten deze ook visresten en plantaardig afval. In sommige kuilen was veel puin gedumpt: bakstenen, plavuizen, dakpannen en dakleien. Mogelijk hangt dit samen met afbraaken bouwwerkzaamheden na de grote stadsbrand van 1555. Opvallend is verder dat enkele menselijke boten in een kuil zijn gevonden, die kennelijk per ongeluk met grond van het kerkhof zijn meegekomen.

Kruidentuin

Eén van de kuilen maakte de indruk van een ingegraven composthoop.

Een bloempot, Ø 30 cm. Deze pot werd mogelijk gebruikt om een plant uit de tuin 's winters binnen te zetten.

Uit het botanisch onderzoek blijkt dat in de kuil snoeiafval van de kruiden- en groententuin is terecht gekomen. Hierin zijn bijvoorbeeld zaden van sla en biet en een geneesachtig kruid als wijnruit aangetroffen. Naast deze gebruiksplanten zijn enkele sierplanten aangetoond, namelijk akelei, damastbloem, muurbloem, viooltjes en madeliefjes. In de kloostertuin stonden niet alleen gebruiksplanten, maar ook planten met een Bijbelse betekenis. Akelei, viooltjes en madeliefjes (ook wel Mariabloempjes genoemd) stonden symbool voor Maria. Op middeleeuwse panelen met afbeeldingen van Maria zijn deze bloemen vaak te zien. We kunnen ons goed voorstellen dat ze in het klooster als versiering bij Mariabeelden werden geplaatst.

Gebruiksaardewerk

Dat de keramiek uit de afvalkuilen van het klooster afkomstig is, kan worden afgeleid uit de hoeveelheid, de samenstelling en het voorkomen van ingekraste merken. Het inkrassen van merken op aardewerk is een fenomeen dat typisch voor kloosters is. De merken gaven aan waarvoor of voor wie de voorwerpen gebruikt dienden te worden. Verreweg de meeste objecten vallen onder het eenvoudige gebruiksgoed. Kookpotten, bakpannen, steelkommen, vetvangers, grote kommen en een vergiet zijn voorwerpen die in de keuken werden gebruikt. Eetkommen, borden, drinkkannen en zoutschaaltjes waren bestemd voor de eetzaal. De borden gebruikten de zusters niet om van te eten, maar als opdien-schalen. Verder zijn bijvoorbeeld ook kamerpotten voor gebruik op de slaap- en ziekenzaal en vuurtesten voor verwarming aangetroffen. Naast dit gewone gebruiks-aardewerk valt een enkel rijkversierd stuk op. Dat geldt voor een zeer fraai bord, gemaakt van majolica, met daarop de tekst CHRISTUS. Wellicht hing het als vrome decoratie aan de wand of werd het bij speciale gelegenheden op tafel gebruikt.

Lakenlood uit Goch. Goch is een stad in Noordrijn-Westfalen (Duitsland). Het lood toont aan dat het klooster laken aankocht. Ø 25 mm.

Madonna im Rosenbag door Stefan Lochner, circa 1440-1442. Rondom Maria zijn onder andere viooltjes en madeliefjes afgebeeld.

Religieuze voorwerpen

Uit de afvalkuilen komen enkele fragmenten van religieuze beeldjes, gemaakt van pijpenaarde (een fijne witte kleisoort) of terracotta. Waarschijnlijk stonden de beeldjes in allerlei ruimtes in het klooster als vrome decoratie of om bij te bidden. Eén van de aangetroffen fragmenten betreft een Mariabeeldje.

Lakennijverheid

Een belangrijke inkomstenbron voor de vrouwenkloosters in de steden was de productie van wollen stoffen. Spinnen en weven waren typisch werkzaamheden die de zusters tegen betaling konden doen. Historisch is hierover in Medemblik niets bekend. Bijzonder is dat op het terrein vijf kleine geelkoperen volkammen zijn gevonden. Op één van de kammetjes is een gravure van de Heilige Barbara aangebracht. De kammetjes dienden om de draden glad te strijken of van onregelmatigheden te ontdoen.

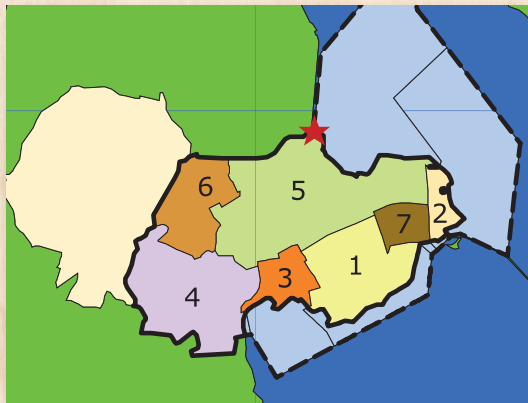

Achterzijde van een pijpenaarden Mariabeeldje.

Het Martinusgesticht

Rond 1590 werd het voormalige kloostergebied grootschalig heringericht. Men maakte nieuwe straten, waaronder het Bagijnhof, en gaf percelen uit om te bebouwen. Het Bagijnhof is genoemd naar het bagijnenland waar de straat doorheen liep. In de Middeleeuwen werden de kloosterzusters vaak bagijnen genoemd. Bij de opgraving zijn funderingen en kelders van de huizen gevonden die hier na 1590 zijn gebouwd.

Na 1572 zette het katholieke geloof zich in schuilkerken voort. De grondwetswijziging van 1848 maakte het voor de katholieken na eeuwen weer mogelijk om volledig openlijk hun godsdienst uit te oefenen. Dit leidde tot de oprichting van eigen katholieke verenigingen en scholen. In Medemblik verrees in 1875 het Martinusgesticht en in 1904 de Martinuskerk. In het gesticht vonden onder andere de Zusters van Liefde uit Tilburg onderdak. Na hun verhuizing in 1938 naar een nieuwe locatie lieten zij in hun tuin een Lourdesgrot bouwen. De Mariadevotie kreeg hiermee meer dan 350 jaar na opheffing van het Mariaconvent weer een plek in Medemblik.

Colofon

© Archeologie West-Friesland, Hoorn, 2016
Deze folder is een uitgave van Archeologie West-Friesland, het gemeentelijk samenwerkingsverband van 1 Drechterland, 2 Enkhuizen, 3 Hoorn, 4 Koggenland, 5 Medemblik, 6 Opmeer en 7 Stede Broec.

Tekst: Christiaan Schrickx

Redactie: Michiel Bartels

Meer informatie?

Archeologie West-Friesland

Gemeente Hoorn

Postbus 603

1620 AR Hoorn

Nederland

archeologie@hoorn.nl

www.archeologiewestfriesland.nl

(0031) (0)6304-68593

Verantwoording afbeeldingen:

Alle afbeeldingen zijn vervaardigd door Archeologie West-Friesland met uitzondering van:

Biblioteka Jagiellońska, Kraków: 5-4.

Gulbenkian Foundation: 3-1.

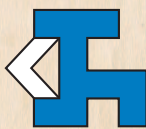
Noord-Hollands Archief: 4-1, 8-2.

RCE: 2-2.

Dirk Schütten, Deventer: 3-2.

Wallraf-Richartz-Museum: nr 6-3.

FASTGOEDONTWIKKELING
 KUIN bv

Cover: Aardewerk uit de afvalkuilen van het klooster: kookpotten, borden, een pispot, een steelkom, eetkommen, een kan en een miniatuurvaasje, 1550-1572.

Boven: het Bagijnhof omstreeks 1905, met links het katholieke Martinusgesticht en op de achtergrond de Martinuskerk.

ISSN 2212-4365 (print)

ISSN 2212-4373 (web)